

Kritisk empiri

Ett historiografiskt perspektiv

CLAES CALDENBY

Under 1970-talet ägde en "arkitekturhistorisk vändning" rum, som reaktion mot det som i Sverige kallades "rekordåren". Det var inte längre nybyggandet som var normen. Byggnadsvård och stadsförnyelse blev ämnen i tiden. Den breda samhällsförankringen var en given utgångspunkt för en ny generation arkitekturhistoriker. Arkitekturhistorien kom alltmer att beskrivas som bebyggelsehistoria.¹ Målet var, för att citera Anders Åman, lärare i arkitekturhistoria på KTH i Stockholm, "arkitekturhistoria, men inte monumenthistoria".² Denna tradition, dess rötter längre tillbaka och eventuellt särskilt nordiska förankring, skulle jag vilja undersöka här, främst utifrån svensk arkitekturhistorieskrivning.

Kritisk empiri

Jag vill pröva att diskutera denna tradition som "kritisk empiri". Det är inte ett oskyldigt val av begrepp. En slagning på begreppen "critical empiricism" och "critical theory" visar på en anslående obalans, 0,2 miljoner träffar mot 67 miljoner. Varje företrädare för kritisk teori, med dess intresse för "den andre", den undertryckta, borde bli nyfiken på vad det är som är bortträngt här.

Avsikten är inte att ersätta teori med empiri, bara att påminna om vad socialpsykologen Johan Asplund kallat "den outhärliga empirin" och dess kritiska potential. För att förstå vilket slags empiri det här är frågan om kan det vara värt att kort introducera Johan Asplund. En av hans tidigaste infallsrika och inflytelserika böcker är *Om undran inför samhället* 1970. Den slutar med orden "Rutinetenskapen, med sina belägg och kvitton, är nödvändig. Men i begynnelsen var aspektseendet".³ Empiri är för Asplund inte rutinetenskap utan förmågan att i ett material få syn på något oväntat. Inte så förvånande då att Asplund är intresserad av detektivromaner och har använt deras gåtor som exempel.

Empirins outhärlighet lägger han ut närmare i ett kapitel i boken *Avhandlingens språkdräkt* från 2002, ursprungligen skriven för en doktorandkurs i sociologi. Han säger sig där vilja hylla en "typ av forskare vars främsta instrument är den empiriska blicken, det verklighetstillvända ögat".⁴ Han nämner inledningsvis den negativa laddningen hos begreppet "positivism"

från 70-talet. Asplund är inte ute efter att försvara positivismen men däremot en viss typ av "empirism", en som inte är någon ism alls, men inte heller teorifientlig. En empiriker "har inget emot teori. Teori råkar bara inte vara hans bord".

Är denna form av empirism "trängd" idag frågar Asplund sedan och svarar: både ja och nej. Han får så anledning att uttrycka sin misstro mot dagens stora och förment samhällsnyttiga forskningsprojekt. Asplunds empiriker är, som han själv, intresserad av vissa frågor oavsett deras samhällsnytta och karriärpotential. Empirikern bedriver en "normalvetenskaplig" verksamhet vars "sundhet och goda naivitet" behöver försvaras, inte minst inom sociologin som riskerar att "hamna i idel vådliga synteser och systembyggen, i teoretiska spiraler" utan konkret innehåll.⁵ Empirikern flummar inte men kan framstå som en tönt eller nörd med sin vurm för något smalt område. Empirikern är en "aficionado", med ett uttryck från Hemingway som Asplund lånar.

Naturskådandet är fullt av empiriker. Asplund nämner Linnés "ständigt alerta observationsande" och Karl von Frisch som skrev om binas liv. Bland samhällsvetarna lyfter han fram Georg Simmel, Erving Goffman och Bronislaw Malinowski. Men hans särskilda favorit är Benjamin Lee Whorf, en amerikansk brandskyddsingenjör som på fritiden blev expert på indianspråk. Som brandskyddsingenjör arbetade Lee Whorf som en detektiv för att hitta brandorsaker. Som språkvetare var han lika observant och kom fram till sin "lingvistiska relativitetsprincip", att språket formar vår verklighetsuppfattning. Den må vara omstridd men är tveklöst empirisk. "Whorf såg vad andra inte såg. En naiv empiriker behöver inte önska sig något bättre eftermäle", avslutar Asplund.⁶

Anders Åman, som redan nämnts, hör också, påstår jag, hemma inom den kritiska empirin, den som ser vad andra inte ser. I en rad arbeten gav han sig på otidsenliga och utmanande frågor. Han skrev om 1800-talets länge ringaktade arkitektur mitt under 1960-talets senmodernism. Hans stora arbete *Om den offentliga världen* från 1976 lyfte fram arkitekturens sociala och kulturhistoriska dimension, något som var mindre självklart när arbetet påbörjades än när det kom ut. Boken *Arkitektur och ideologi i Stalintidens Östeuropa* från 1987 gav sig åter på en föraktad arkitektur som ingen tidigare försökt sammanfatta. Forskningen om Övre Norrlands kyrkor visade att det fanns nya och större perspektiv att utvinna ur ett till synes "färdigforskad" ämne. Åmans sista bok blev en biografi, *Sigurd Curman: Riksantikvarie – ett porträtt* 2008, överraskande från en arkitekturhistoriker som helt ägnat sig åt de breda, samhällsrelevanta ämnena. I all denna empiri hittade han hela tiden de stora frågorna.

I förordet till boken om Stalintidens Östeuropa formulerar Åman ett slags credo för sin forskning: "De stora problemen för humanister handlar sällan om teori och metod i inskränkt

mening, utan om *språk* och *stil*, om *inlevelse* kontra *distans*, om *konkretion* kontra överblick och inte minst om *urval* och *disposition*".⁷ Inlevelse, konkretion och urval är den observanta empirikerns typiska problem.

En yngre nordisk arkitekturhistoriker som formulerat sig kring förhållandet mellan teori och empiri är Mari Hvattum, professor i arkitekturhistoria på Arkitektskolan i Oslo. Som svar på en enkät skriver hon 2009: "I think the history turn was overtaken by a subsequent theory turn in the late 80's – replacing history for theory in many schools of architecture. At the moment, we are still trying to recover from the theory turn, finding new ways of uniting meticulous historical research with interesting theoretical perspectives. (...) It is a real challenge, not least because it means that both the 'straight' historians and the theory-buffs have to make an effort". Och hon fortsätter, i ett försvar för empirins kritiska potential: "The tendency today is more marked by a return to broad, contextual and social models for interpretation – often based on meticulous archival research – which makes it possible to reinterpret standard historiographical assumptions".⁸

Till sist en alldeles aktuell kritisk empiri av den allra mest storslagna sorten, både som kritik och som empiri. Thomas Pikettys *Capital in the Twenty-First Century* från 2014 bygger på statistik över kapital och inkomster och ojämlikhet ända tillbaka till 1700-talet, ett empiriskt material som tidigare inte funnits tillgängligt och som tillåter Piketty att se tendenser över mycket längre tid och därmed också komma med anslående kritiska bidrag till en aktuell politisk diskussion.

I inledningen till boken formulerar sig Piketty om sitt arbetssätt. "Intellectual and political debate about the distribution of wealth has long been based on an abundance of prejudice and a paucity of facts" hävdar han.⁹ Det betyder inte att underskatta intuitiv vardagskunskap. Ekonomi är inte en exakt vetenskap, demokratin kan inte överlåtas åt experter, det är hans övertygelse. Han använder sig också återkommande av hänvisningar till skönlitteratur, som särskilt för 1800-talet ger en mycket levande bild av ojämlikhetens konsekvenser. Men ändå krävs det en mer systematisk forskning för att informera den demokratiska debatten och fokusera på rätt frågor. Ekonomer har alltför länge, baserat på otillräcklig kunskap, försummat frågorna om ojämlikhet. "If the question of inequality is again to become central, we must begin by gathering as extensive as possible a set of historical data for the purpose of understanding past and present trends. For it is by patiently establishing facts and patterns and then comparing different countries that we can hope to identify the mechanisms at work and gain a clearer idea of the future".¹⁰ Och vidare "To put it bluntly, the discipline of economics has yet to get over its childish passion for mathematics and for purely theoretical and often highly ideological speculation, at the expense of historical research and collaboration with the other social sciences".¹¹

Så talar en observant empiriker för vilken inlevelse, konkretion och urval samt "kryssfaglig" arbetsätt är centrala frågor. Och framför allt: En sådan empiriker har kanske inte nödvändigtvis något emot teori, men teori är inte en utgångspunkt.

The New Empiricism

Är då en sådan kritisk empiri karaktäristisk för svensk, och eventuellt nordisk, arkitekturhistorisk forskning? På vilket sätt kan den i så fall kallas kritisk? Och finns det någon koppling mellan denna sorts forskning och den arkitektur den forskar om? Eller kan man rentav säga att den kritiska empirin har en bredare svensk, eller nordisk, kulturell förankring?

En bakväg in till frågan, med början i den kulturella förankringen, kunde vara att tidskriften *Architectural Review* 1947–48 lanserade begreppet "The New Empiricism" för att beskriva svensk arkitektur. Det började i juninumret 1947 med ett block under rubriken "The New Empiricism: Sweden's latest style". Det består av en kort inledande text och, som empiriskt belägg, en presentation av tre enfamiljshus/sommarhus.¹² Utgångspunkten är att Sverige som förskonats från kriget kunde fortsätta utveckla arkitekturen och också formulera en ny teori som "humaniserar" funktionalismens estetiska sida och "återvänder till den tidigare rationalismen på den tekniska sidan". Vidare, menar man, introducerar svenskarna ytterligare en vetenskap, psykologin, i arkitekturen.

I januarinumret året efter återkommer den svenskfödde arkitekturfotografen och skribenten Eric de Maré med en lite längre artikel under samma rubrik, följd av ett par artiklar av svenska arkitekter och presentation av ytterligare tre projekt, den här gången offentliga byggnader.¹³ Begreppet New Empiricism tolkar de Maré som ett uttryck för "the experimental, undogmatic aspect of the new trend". Han går snabbt och uppskattande igenom den svenska 1900-talsarkitekturens historia, beskriver ironiskt funktionalismens som "concentrated on the stern reality of reinforcing rods and tuberculosis statistics" och karaktäriserar så New Empiricism som "a reaction against a too rigid formalism". Svenskt temperament, hävdar han, balanserar "German mechanical perfectionism and love of abstractions" med "British individualism and earthy practicality". Trevnad, "cosiness", har blivit viktigt medan samtidigt intresset för sociologi är starkare än någonsin. Till sist kommer ändå ett varningens ord om att svensk arkitektur kanske alltför gärna flyr in i traditionen. Och Le Corbusier lyfts fram som den som fortfarande håller den nya arkitekturens "revolutionära vision" högt.

De första efterkrigsåren var en guldålder för svensk arkitektur. Aldrig, vare sig förr eller senare, har den varit så internationellt uppmärksam. Den amerikanske arkitekturfotografen

och skribenten Kidder Smith beskriver den 1950 i sin bok *Sweden Builds* som att den har den högsta genomsnittsnivån i världen och sammanfattar den med begreppet "civilized". Även han varnar dock för att svenska arkitekter är för traditionella, de är ointresserade av modern konst och modern teknik, och han ser en hotande byråkratisering av byggandet.

Det som betonas starkast i *Architectural Reviews* lansering av begreppet är det närmast filosofiska, kunskapsteoretiska motsatsparet empirism och rationalism. The New Empiricism har det gemensamt med den kritiska empiri som jag har beskrivit att den är kritisk mot en rationalism, inom arkitekturen respektive kunskapsteorin, som den uppfattar som dogmatisk och formalistisk. Empiri, empirism och empiricism som forskningsmetod, kunskapsteori och arkitektursyn har en släktskap, som dock inte ska pressas alltför hårt. Inte heller är avsikten att ta ställning i meningen ta avstånd från teorin eller rationalismen. Det handlar mer om att försvara rätten till en läggning och påminna om något stundtals bortglömt, både inom forskningen och arkitekturen.

Närmast underförstått i denna efterkrigstida arkitekturdiskussion finns funktionalismens föreställning om att arkitektur och samhälle hänger nära samman. Sociologins fortsatta starka betydelse markeras och hos Kidder Smith är den svenska arkitekturen "civiliserad", den är en del av sitt samhälle och inte en arkitektur för arkitekturens egen skull. Än tydligare visas det i inledningen till ett temanummer av *Architectural Review* i november 1948 om dansk arkitektur, ännu ett uttryck för det brittiska intresset för Norden vid den här tiden. Man hade bett den danske, socialdemokratiska utbildningsministern Hartvig Frisch skriva ett förord och dess första mening lyder: "No other art has such intimate connexions with social life as architecture". Som kulturhistoriker var Frisch känd för att förankra kulturen i ekonomi och sociala förhållanden.

Att New Empiricism inom arkitekturen har sina rötter i de nordiska välfärdssamhällena framstår som ett rimligt antagande, liksom att detta gäller mer eller mindre uttalat för arkitekturen i alla de nordiska länderna. Min poäng är nu att samma starka samhällsförankring gäller den svenska arkitekturhistorieskrivningen vid den här tiden. I vilken mån det också kan hävdas om de andra nordiska ländernas arkitekturhistoria ska jag lämna som en öppen fråga.

Historiografi

Sedan ett par år tillbaka pågår ett historiografiskt arbete i samverkan mellan svenska arkitekturhistoriker. Syftet är dubbelt, både empiriskt och strategiskt (eller, om man så vill, empiriskt och kritiskt). Empiriskt eftersom den svenska arkitekturhistorieskrivningens historia inte är skriven, annat än i fragment. Strategiskt eftersom ämnet kan sägas vara marginaliserat, både på arkitekturskolorna och på institutionerna för konstvetenskap, och en samverkan mellan de

små miljöerna därför är extra viktig. De medverkande i projektet kommer från arkitekturskolorna i Göteborg och Stockholm och institutionerna för konvetenskap i Stockholm och Uppsala.¹⁴

En hypotes i arbetet har varit att den svenska arkitekturhistorieskrivningen har vissa särdrag i sin starka koppling till samhället och då just till det svenska och nordiska välfärds-samhället. Det kan också göra den intressant i ett internationellt perspektiv.

Arkitekturhistorieämnet i Sverige kan sägas ha institutionaliserats kring sekelskiftet 1900, parallellt med och som en central del av ämnet konsthistoria.¹⁵ Den förste som undervisade i konsthistoria som en del av estetikämnet på universitetet var August Hahr i Uppsala från 1901. Hahr gav 1902 ut *Arkitekturens historia* "för självstudiet och den konsthistoriska undervisningen" med stark inriktning på "utvecklingsmomentet" och "det epokgörande" och med ett urval som nästan enbart bestod av kyrkor, kloster och slott. Hahr efterträddes 1905 av Johnny Roosval som gjorde ämnet etablerat. Den förste professorn i arkitekturhistoria var Roosvals elev, den 33-årige Sigurd Curman som fick en professur i "svensk och jämförande arkitekturhistoria" vid Konstakademien 1912. Han fick den i konkurrens med den äldre och akademiskt mer meriterade Hahr. Och han fick den på grund av sin arkitektutbildning och sin praktiska erfarenhet av byggnadsvård och restaurering.¹⁶

Redan arkitekturhistorieämnets tidiga historia hade en tydligt pragmatisk inriktning och därmed en given samhällsförankring. På arkitekturskolorna var det den tekniska sidan som betonades. På Chalmers i Göteborg undervisade professorn i arkitektur Hans Hedlund också i byggnadskonstens historia. Han använde sig av en indelning av historien "efter de olika grundkonstruktionerna" (bjälken, bågen och valvet). Både på universitetet och på Konstakademien var arkitekturhistoriens nyttogörande i restaureringsarbeten viktigt. Och för nationalromantikens arkitekter var den svenska arkitekturhistorien, inhämtad och dokumenterad på somrarnas uppmättningsresor, en direkt inspirationskälla. Från 1908 fram till 1930 gavs *Gamla svenska städer* ut i en serie häften som dokumenterade vardagsmiljöer snarare än kyrkor och slott. 1912 inleddes projektet *Sveriges kyrkor: Konsthistoriskt inventarium*. Också här var ansatsen bred, målet var att kyrka för kyrka, i enskilda skrifter beskriva samtliga Sveriges kyrkor, de "epokgörande" lika väl som de mer alldagliga. Fram till 2014 har 234 volymer utgivits.

Konsthistorikern Gregor Paulssons bok *Den nya arkitekturen* 1916 är en tidig föregångare till modernismens manifest, som Paulsson själv skulle delta i att formulera drygt ett årtionde senare. Paulssons bok har också tydligt sina rötter i den breda syn på arkitekturhistoriens mål och material som fanns runtomkring honom, både i Tyskland där han tillbringade en längre tid i början av 1910-talet och i Sverige. I förordet skriver Paulsson: "Medan man

för ett årtionde sedan endast talade om arkitektur i samband med monumentalbyggnader, börjar nu en allt starkare opinion både bland arkitekter och lekmän fordra, att arkitekturen förenas med det praktiska livets nyttobyggnader, fabriker, handelshus, konstruktionsbyggnader, hyreskaserner, industriprodukter m. m. Det går en rörelse genom tiden som bestämt fordrar att få 'skönhet' in i alla vår vardagsmiljös detaljer".¹⁷

En sådan tidsanda gjorde modernismen sig till tolk för. Som VD för Svenska Slöjdföreningen var Paulsson drivande för Stockholmsutställningen 1930, som blev modernismens breda genombrott i Sverige. Han var också en av författarna till den modernistiska försvarsskriften *Acceptera* 1931. Dess manifestartade slutord är ofta citerade: "Acceptera den föreliggande verkligheten – endast därigenom har vi utsikt att behärska den, att rå på den för att förändra den och skapa kultur som är ett smidigt redskap för livet".¹⁸ Avslutningen av det halvsideslånga manifestet kan också vara värd att lyfta fram i det här sammanhanget: "Vad som först och främst är viktigt i denna splittrade tid är att klara upp begreppen, så att vi inte förgör varandra med ord, vilkas innehåll och verklighetsvärde vi inte prövat utan att vi tvärtom enar alla de krafter, som i grunden vill detsamma, till gemensamt arbete på att skapa den kultur vi behöver".

Det var knappast en tillfällighet att *Acceptera* gavs ut av det socialdemokratin närstående bokförlaget Tiden. Formuleringarna är handlingsinriktade ("skapa den kultur vi behöver") och reformistiska ("alla de krafter, som i grunden vill detsamma"). Och inte minst empiriskt inriktade ("verklighetsvärde").

I en essä till en antologi med översättningar till engelska av tre grundtexter för svensk formgivning under 1900-talet skriver Kenneth Frampton om "The Untimely Timelessness of Swedish Modernism".¹⁹ Han tecknar en linje mellan de tre texterna, från Ellen Keys *Skönhet för alla* 1899 och Gregor Paulssons *Vackrare vardagsvara* 1919 till *Acceptera* 1931. Han menar att antologin "acquires its current pertinence from the persuasive way in which these essays successively expound on the beneficial impact of environmental design on the overall quality of everyday life". Och han avslutar sin essä med en kritisk skildring av de senaste decenniernas globaliserade marknadsekonomi med dess förödande effekt för miljön och markanvändningen. Detta mynnar ut i en förhoppning: "The texts in this volume testify to a point in the evolution of the modern project, to which, in all likelihood, we shall eventually have to return".

Flera uppsatser skrivna inom det svenska historiografiprojektet kommer in på frågorna om arkitekturhistorieskrivningens förankring i ett brett empiriskt material och i välfärds-samhället. Av tre uppsatser jag närmast tänker på handlar en om det stora projektet *Svensk stad* som Gregor Paulsson drev under 1940-talet som professor i konsthistoria i Uppsala, en

”miljöhistoria” om svenska mindre och medelstora städer med utgångspunkt i den ”historiskt bevisade” sanningen ”Sådan yttre miljö, sådant liv”.²⁰ Vidare en uppsats om den svenska arkitekturhistoriens intresse för funktionskategorier, som arbetarbostaden eller vårdinstitutionerna, ända sedan tidigt 1900-tal men med en kulmen under 1970-talet. Slutligen en uppsats om skiftet från arkitekturhistoria till bebyggelsehistoria, också det under 1970- och 1980-talen.

Anders Dahlgren är arkitekt och doktorand i konvetenskap. Hans uppsats utgår från hans pågående avhandlingsarbete om *Svensk stad*.²¹ Gregor Paulsson står som ensam författare till detta bokverk i två band som grundade sig på ett omfattande inventeringsarbete med över 20 deltagare. Paulsson är mycket återhållsam med teoretiska och metodiska resonemang i boken. Men utifrån ett rikt arkivmaterial har Dahlgren kunnat rekonstruera viktiga delar av det kollektiva arbetet. Han karaktäriserar Svensk stads arbetsätt som ”funktionalistiskt”, i både arkitektonisk och sociologisk mening. Och han pekar på kopplingar i tiden med diskussionsgruppen Plan, startad 1942, där Paulsson deltog tillsammans med blant andra makarna Gunnar och Alva Myrdal och arkitekten Uno Åhrén. En ny stadsplanelag antogs 1947 som ledde till utveckling av en stadsbyggnadsprofession. 1947 inrättade också den första professuren i stadsplanering på KTH, med Åhrén som innehavare. Paulsson såg arbetet med Svensk stad som ett ”viktigt verktyg” för planerarna. Till skillnad från samhällsvetarna var konsthistorikerna tränade att se samspelet mellan sociala och fysiska strukturer, menade han. Och Dahlgren avslutar med att hävda att ”the Swedish Town project is closely related to the development of the Swedish functionalism”.

Emilie Karlsmo och Eva Löfgren är konvetare respektive byggnadsantikvarie. Deras uppsats diskuterar arkitekturhistoria som en ”byggnadsuppgifternas och funktionernas historia”.²² De inleder med att ange det långa perspektivet: ”Att som forskare i Sverige ge sig i kast med en arkitekturhistorisk studie av en byggnadskategori innebär att sälla sig till en tradition med långa anor”. Inledningsvis markerar de också en viktig, och inte alltid medveten, distinktion mellan (form) typer och (funktions)kategorier. Sjukhus är en kategori eller byggnadsuppgift medan paviljong-sjukhus eller blocksjukhus är (form)typer som också kan användas på t ex skolor. I sin inventering har de hittat ett sextiototal akademiska kategoristudier, ”med utgångspunkt i byggnadsuppgiften”, med början 1911 och med en stark tyngdpunkt på 1970- och 1980-talen. ”Många gånger är detta syfte”, skriver de, ”formulerat som en markerad kontrast till den forskningstradition som fokuserar på den enstaka byggnadens egenskaper eller den enskilde arkitektens insatser”.

Nordiska museets inventeringar av det folkliga byggandet i början av 1900-talet sammanföll med funktionalismens genombrott. ”I visionerna om det klasslösa samhället spelade kunskapen om den folkliga byggnadskulturen en viktig roll. Kunskap fick man genom kvali-

tativ intervjumetodik och frågelistor, men framförallt genom utpräglat kvantitativt inventeringsarbete. Om man kunde kartlägga allting skulle man 'i funktionalistisk anda också finna en nisch för var och en", hävdar Karlsmo och Löfgren och påminner om Svensk stads utgångspunkt i funktionen. Tre arbeten om bostadshistoria under 1950- och 1960-talen kommenteras med en påminnelse "om hur denna forskning ägde rum i ett Sverige där de nya bostäderna hade högsta prioritet, och hur detta byggande var förenat med studier av samtida bruk i full skala, med intervjuer och statistik som centrala verktyg". Avslutningsvis pekar de på hur arbetena ändå nästan genomgående handlar om idéerna om funktionen hos byggherre och arkitekt, fram till dess att byggnaden tas i bruk. För att verkligen komma åt byggnadsuppgifternas och funktionernas historia vore det en utmaning att studera också vad som händer efter inflyttningen.

Den tredje uppsatsen inom historiografiprojektet som jag vill ta upp här är skriven av konstvetaren Fredrik Krohn Andersson. Den handlar om förändringen av arkitekturhistorien mot "bebyggelsehistoria" under 1970-talet, ett tema besläktat med de två tidigare uppsatsernas.²³ Förskjutningen av intresset skedde under 1970-talets kritik av modernismen som kan beskrivas som en arkitekturhistorisk vändning med ett växande intresse för den befintliga bebyggelsen, för byggnadsvård och stadsförnyelse. Arkitekturhistorikern Göran Lindahl formulerade det som en motsättning mellan "Byggnadshistoria och bebyggelsehistoria" i det första numret av *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, 1-1981. För Lindahl var bebyggelsehistoria inriktat mot kvantitativa studier av markanvändning, i kulturgeografins och den ekonomiska historiens anda, medan byggnadshistoria var mer traditionell konsthistoria. Krohn Andersson diskuterar sedan den Bebyggelseantikvariska utbildning som växte fram på Göteborgs universitet från 1978 och pekar på dess koppling till politiska reformer inom universitetsväsendet (mot sammanhållna utbildningslinjer), inom kulturvården (som inordnades i planeringen på länsnivå) och kulturpolitiken (som skulle "motverka kommersialismens negativa verkningar"). Och han menar att det radikala i en breddad arkitekturhistorieskrivning riskerade att desarmeras i denna process.

Den svenska arkitekturhistorieskrivningens operativa eller funktionella karaktär och dess starka tilltro till kvantitativa studier är uppenbarligen en "tradition med långa anor", i stort sett genom hela 1900-talet. Samhällsnyttig empiri alltså. Men vilken är dess kritiska potential?

Historien som kritik

Manfredo Tafuri var en marxistisk arkitekturhistoriker som hade en mycket klar uppfattning i den här frågan. Huvudbudskapet i hans *Theories and History of Architecture*, först utgiven på italienska 1968, är en absolut åtskillnad mellan kritiken och arkitekturens praktik. Historien

erbjuder inga lösningar, dess syfte måste vara "contestation of the present", ett ifrågasättande av nuet.²⁴ Historien ska visa på motsägelser och misslyckanden, nya lösningar däremot är alltid språng och risktaganden, menar Tafuri i vad som möjligen är ett italienskt dialektiskt och retoriskt resonemang.

Sven Eric Liedman är en marxistisk idéhistoriker som har en mera svenskt pragmatisk syn på historien. "Historieforskningens fyrfaldiga nytta" är ett kapitel i *Surdeg: En personlig bok om idéer och ideologier* från 1980.²⁵ Han talar om fyra argument. Det "genetiska argumentet" handlar om varför det blivit som det blivit och gör den nära historien viktig. Det "exotiska" argumentet visar i stället hur annorlunda samhället kunde vara och prioriterar därmed den långa historien. Två andra argument är mer "tidlösa", det ena handlar om att genom historien förstå de stora samhällsförändringarna, t ex från feodalt till kapitalistiskt samhälle, det andra om att genom att studera "avslutade händelsekedjor" som liknar dem vi har omkring oss kunna förstå vad som pågår. Liedman är inte lika kategorisk som Tafuri utan menar att alla fyra argumenten behövs.

Vilken är då den samhällsnyttiga och empiriska arkitekturhistorieskrivningens kritiska potential idag? Det kan förefalla märkligt att betrakta detta synsätt som exotiskt och ifrågasättande i Liedmans och Tafuris mening. Det är trots allt fortfarande levande, att döma av de unga arkitekturhistoriker i historiografiprojektet som intresserar sig för det. Jag kan ändå se en poäng i att, liksom Kenneth Frampton, påminna om "hur annorlunda samhället kunde vara", i en tid när historien sagts vara slut och humaniora utsätts för besparingar, som för att göra historiens död till en självuppfyllande profetia, när den svenska modellen nedrustas och samhällsplanering misstänkliggörs, samtidigt som planering behövs mer än någonsin för vår överlevnad. "Det är historia" betyder inte att något är för alltid förbi, utan att det är beprövad erfarenhet viktigt att hålla vid liv och ständigt ompröva. Tro inte den som säger något annat.

Den kritiska empirin är inte en fågel Fenix ur askan utan snarare kanariefågeln i gruvan. När den slutar sjunga är det fara å färde.

Kilder

Architectural Review, "The New Empiricism", juni 1947, s. 199 ff.

Architectural Review, "The New Empiricism", januari 1948, s. 9 ff.

Asplund, Gunnar m.fl., *Acceptera*, Stockholm 1931

Asplund, Johan, *Om undran inför samhället*, Uppsala 1970

Asplund, Johan, *Avhandlingens språkdiräkt*, Göteborg 2002

Caldenby, Claes, "Halva kungariket? Om den svenska arkitekturens historiografi",

Nordisk arkitekturforskning 3/2004, s. 19–32.

Dahlgren, Anders, "The Svensk Stad (Swedish Town) Project: Architectural History in Action", opublicerad uppsats 2014

- Frampton, Kenneth, "The Untimely Timelessness of Swedish Modernism", *Modern Swedish Design: Three Founding Texts*, New York 2008
- Karlsmo, Emilie & Eva Löfgren, "Byggnadshistorisk forskning: Formtyper och funktionskategorier", opublicerad uppsats 2014
- Krohn Andersson, Fredrik, "The Advantage and Disadvantage of Architectural History in the Age of History of Built Environment", opublicerad uppsats 2014
- Liedman, Sven Eric, *Surdeg: En personlig bok om idéer och ideologier*, Stockholm 1980
- Paulsson, Gregor, *Den nya arkitekturen*, Stockholm 1916
- Paulsson, Gregor, "Förord", *Svensk stad*, Lund 1972 (nytryck av 1950 års upplaga med nyskrivet förord daterat mars 1972)
- Piketty, Thomas, *Capital in the Twenty-First Century*, Cambridge Massachusetts, London 2014
<http://dx.doi.org/10.4159/9780674369542>
- Tafari, Manfredo, *Theories and History of Architecture*, London 1980
- Åman, Anders, "Arkitektur". I: Rudolf Zeitler, *Die Kunst des 19. Jahrhunderts*, Berlin 1966, s. 170–185
- Åman, Anders, "Efterskrift", *Sju uppsatser i svensk arkitekturhistoria*, Uppsala 1970, s. 234
- Åman, Anders, *Om den offentliga världen. Byggnader och verksamheter vid svenska vårdinstitutioner under 1800- och 1900-talen. En arkitekturhistorisk undersökning*, Stockholm 1976
- Åman, Anders, *Arkitektur och ideologi i Stalintidens Östeuropa. Ur det kalla krigets historia*, Stockholm 1987
- Åman, Anders, "Kyrkorna i det långa perspektivet" och "Övre Norrlands kyrkor – deras konsthistoria och geografi", *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 22/1991, s. 9–18 och s. 189–208
- Åman, Anders, *Sigurd Curman: Riksantikvarie – ett porträtt*, Stockholm 2008

Noter

- 1 Ingebjørg Hages avhandling från 1999, *Som Fugl Fønix av asken?*, måste räknas hit. Jag har haft anledning att läsa och värdera den. En av avhandlingens stora styrkor är det rika empiriska materialet. Förutom arkivmaterial av många olika slag har Hage också ett direkt förhållande till det byggda och till dess användning. Hon har inventerat hus och intervjuat både boende och arkitekter, många gånger i sista stund för att få vittnesbörd från dem som varit med ett halvsekel tidigare. Hage placerar själv in sitt arbete i ett "kryssfaglig" arbetssätt där arkitekturhistorien närmar sig etnologi, historia och konsthistoria. Jag är, som generationskamrat med Hage, utbildad i Sverige kring 1970 i en liknande tradition.
- 2 Åman 1970, s. 234.
- 3 Asplund 1970, s. 128.
- 4 Asplund 2002, s. 85.
- 5 Asplund 2002, s. 88.
- 6 Asplund 2002, s. 100.
- 7 Åman 1987, s. 6 f.
- 8 Svar i mail från Mari Hvattum till författaren 09.01.2013. Enkäten, till en rad arkitekturhistoriker runtom i världen, var underlag för en artikel i ICAM:s tidskrift med anledning av den internationella arkitekturmuseiorganisationens 30-årsjubileum: Claes Caldenby & Johan Linton "The Presence of the Past: Tendencies in Architectural History" i *ICAM Print 03* December 2009.
- 9 Piketty 2014, s. 2.
- 10 Piketty 2014, s. 16.
- 11 Piketty 2014, s. 32.
- 12 *Architectural Review* 1947. De tre bostadshusen är Sven Markelius egen villa i Kevinge, Sture Fröléns sommarhus vid Näsby slott och Ralph Erskines lilla bostad vid Lissma.
- 13 Eric de Maré, "The antecedents and origins of Sweden's latest style", Lars M. Giertz "Housing and technical developments in Sweden", Nils Ahrbom, "The system of architectural education in Sweden", *Architectural Review* 1948. Byggnaderna som presenteras är Sune Lindströms stadshus och hotell i Karlskoga, Sture Fröléns Kungliga tennishallen i Stockholm och Wejke och Ödeens Kungliga gymnastiska institutet i Stockholm.
- 14 Historiografiprojektet, där jag varit sammanställande, är en del av den starka forskningsmiljön *Architecture in the Making*, finansierad av forskningsrådet Formas. *Architecture in the Making* är en femårig miljö med start 2011, och historiografiprojektet påbörjades 2012. Det har drivits i en serie mindre seminarier och en större internationell konferens, *The Historiography of Swedish Architecture*, i Uppsala 11.–12. oktober 2013. Uppsatser har skrivits för ett kommande temanummer av *Konsthistorisk Tidskrift* och siktet är inställt på en bok i ämnet.
- 15 För en kortare introduktion se Caldenby 2004.

16 Aman 2008, s. 127 ff.

17 Paulsson 1916, förord, utan sidangivelse.

18 Asplund m.fl. 1931, s. 198.

19 Frampton 2008, s. 15.

20 Paulsson 1972, s. IV.

21 Dahlgren 2014. Denna och de två andra opublicerade uppsatserna är skrivna för att ingå i ett temanummer av *Konsthistorisk Tidskrift* om historiografi med planerad utgivning hösten 2015.

22 Karlsmo & Löfgren 2014.

23 Krohn Andersson 2014.

24 Tafuri 1980, s. 233.

25 Liedman 1980, s. 93 ff.